

LES BORNES MIL·LIÀRIES DE PALAU SACOSTA I SARRIÀ DE TER *

(GIRONA)

Els miliaris de Palau van ser trobats junts, amb motiu d'uns moviments de terres realitzats a Palau Sacosta pel febrer del 1931. A part de l'interès que tenen en testimoniar el pas de la Via Augusta per un lloc concret (cal suposar que van ser trobats «in situ»), és més gran encara el seu interès epigràfic, puix que ambdós tenen unes característiques comunes que no solen donar-se amb freqüència a la resta de miliaris coneguts a la Península Ibèrica, o a la Gàl·lia Narbonesa. Ens referim a la seva reutilització per emperadors diferents o, millor dit, pels legats encarregats de l'arranjament i conservació dels camins.

El primer miliari porta el número d'inventari 549 del Museu Arqueològic de Girona. És de pedra sorrenca i amida 265 cm. d'alçada. El sòcol, de 75 cm., és de forma rectangular cúbica. La part superior, cilíndrica, amida 190 cm. d'alçada per 55 cm. de diàmetre. El segon, amb el número d'inventari 551, també és de pedra sorrenca procedent de les pedreres de Domeny, i és trencat. La seva alçada és de 157 cm. dels quals 80 són del sòcol, de forma cúbica, i 77 cm. pertanyen a la part cilíndrica. El diàmetre d'aquest cilindre també és de 55 cm.

Cada un dels dos miliaris té, almenys, dues inscripcions superposades ben diferenciades. Lògicament, la millor conservada sempre és la superior, la més tardana. El mètode seguit per al reaprofitament de cada borna miliària és ben senzill: Mitjançant el polit o l'encloscat s'esborrava la inscripció referent a l'emperador que manà erigir el miliari (el qual potser també l'havia reaprofitat), i s'inscrivía el nom i titolació de l'emperador governant en aquells moments. Degut, segurament, a la profunditat dels primers carac-

(*) Volem agrair a la Srta. Aurora Martín, Directora del Museu Arqueològic de Sant Pere de Galligans, les facilitats i ajuda donada en tot moment per a l'estudi d'aquests miliaris.

ters i a l'interès per no deformar el cos cilíndric de la borna, la primera inscripció no quedava del tot esborrada, conservant-se més o menys ben marcats bona part dels signes, la qual cosa ha permès el seu estudi.

Aquests mil·liaris ja van ser publicats en el seu moment pel Dr. Miquel Oliva,¹ el qual, malgrat donar una transcripció bastant correcta del seu contingut (publica un calc), no la desenrotlla ni la tradueix, ja que la del primer —segons diu—, és il·legible pel desgast, mentre que de la del segon no en fa cap comentari; la qual cosa és incomprendible puix que tant l'una com l'altra es llegeixen perfectament. Recentment, el Dr. Nolla va recollir una de les transcripcions del Dr. Oliva —la del segon mil·liari—, incloent-la a la seva tesi,² i nosaltres mateixos, en un treball referent a la Via Augusta, vam reproduir la transcripció errònia juntament amb les altres observacions del Dr. Oliva.³

Tot i això, es feia evident que la transcripció repetidament publicada fins aquells moments era errònia, puix que els pocs caràcters que composaven la inscripció i els fragments de paraules per ells formats no responien a cap de les fórmules corrents en els mil·liaris o al sistema d'enumeració de càrrecs i títols de cap emperador romà. Aquesta primera transcripció d'ambdues inscripcions, la superior i la primitiva, era tal com segueix:

1) Inscripció superior

DN CONSTANTI
NOBL E L TESSIMO
CAESARI

2) Inscripció inferior

NO
I.....IO
OR.....ISSIMO
.....CAES

¹ M. OLIVA I PRAT, "Restos romanos del Museo. Sección lapidaria. Instalaciones de 1948, a *Mémoires de los Museos Arqueológicos Provinciales*, 1949-49, IX. Madrid, 1950, pàgs. 74-88.

² J. M.ª NOLLA I BRUFAU, *La Ciudad romana de Gerunda*. Tesi Doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, 1978, pàgs. 71-73 (no publicada).

³ J. CASAS I GENOVER, *Aproximació a l'estudi de la Via Augusta a les comarques de Girona*, (I), a *Revista de Girona*, 87, pàg. 117, Girona, 1979.

XV
N E
VIA AVGVSTA
XLVIII

A la segona línia de la primera inscripció, tal com es va publicar, els grups NOBL, i ...TESSIMO semblaven lògics, ja que podien significar *nobilissimo* i *beatissimo* respectivament. El que era illògic i d'alguna manera trencava el possible significat, era el grup E.L. Per altra banda, les quatre primeres ratlles de la inscripció inferior, degut al seu mal estat de conservació, tampoc no aportaven cap dada interessant, i no feien dubtar de la seva correcta transcripció. El que era més dubtós era el contingut de la cinquena i sisena línies, la xifra XV i les lletres N.E. seguides del nom de la via i la distància en milles romanes que separaven el miliari d'un lloc que nosaltres identifiquem com el *Summun Pyreneum*.⁴ Aquest contingut ens semblava del tot illògic, atès que la primera xifra no podia representar la distància en milles i tampoc no podia ser l'indicatiu de les vegades que l'emperador havia estat revestit del càrrec imperial o de la Tribúncia Potestat, per exemple, puix que el nombre XV és massa elevat i hi ha pocs emperadors que el sobrepassin.

Tot aquest munt de dades en contra de la primera transcripció ens va fer decidir d'estudiar novament el miliari i examinar-lo atentament, per tal de descobrir la seva veritable inscripció i donar una lectura correcta. Hem d'advertir, però, que la major part dels signes són tan esborrats que és gairebé impossible la seva lectura; altres es conserven molt malament, per la qual cosa són dubtosos. Malgrat això, n'hi ha un gran nombre que es llegeixen perfectament. La transcripció, doncs, tal com es llegeix directament i tal com són col·locats els caràcters de les dues inscripcions, és la següent:

I	—	D N CONSTANTI	NO
—	—	NO BAEATESSIMO	IO
—	—	CAESARI	OBILISSIMO
E	—	V.....	CAESARI AVG
	
		E—.....
		VIA AVGVSTA	
		XLVIII	

⁴ J. CASAS I GENOVER, *Aproximació a l'estudi...* citat, pàgs. 117-118.

La diferència entre les dues lectures és evident i quasi no val la pena comentar-la. Volem dir, però, que la inscripció superior o posterior, la que es troba dins el requadre, es llegeix perfectament, i no pot haver-hi cap mena de dubte quant a la seva transcripció, puix que les lletres estan prou profundament gravades a la roca sorrenca.

Els caràcters de la inscripció més antiga són en capital quadrada, ben fets i gairebé perfectes si tenim en compte la dificultat de mantenir sempre el mateix model en una inscripció damunt una pedra tan erosionable com és la sorrenca. Originàriament deurién ser molt profunds si considerem que malgrat haver estat rebaixada la superfície de la pedra, es conserven bastant bé. Els de la inscripció més tardana també són profunds, fets en capital quadrada, però lleugerament allargats. Les 'A' tenen forma de 'V' invertida, sense la línia horitzontal. Cal remarcar que la paraula BAEATESSIMO conté dos errors o dues diferències respecte a la seva grafia correcta en llatí clàssic; però aquest tipus d'error és freqüent a moltes inscripcions damunt milliaris, i més si són tardans.

El que és realment difícil d'identificar són els emperadors als quals es refereixen cada una de les inscripcions. Encara que a la més tardana apareixi clarament el nom de Constantí, no creiem que es tracti de Constantí el Gran (306-337?), puix que totes les inscripcions en milliaris dedicades a ell contenen una altra fórmula; per exemple, *Constantino Pio Máximo...* (Vives 1962). Creiem més probable que la del milliar de Palau es refereix a Constantí II (337-340?), el qual apareix en els milliaris com D.N. CONSTAN/TINO NOB CAES (CIL. 4784).

Més complex és la identificació de l'emperador de la inscripció inferior. De tots els milliaris de la Península publicats fins ara, tan sols n'hi ha tres, la fórmula dels quals pot encaixar amb la del que estudiem. Els seus textos respectius són els següents: DN FLAVIO/VALERIO/CONSTANTIO/ NOBILISSIMO/CAESARI (CIL. 4763, 350-353 d. C.); DN GALerIO VaLerIO/MAXIMIaNO/INVICTO NOBILISSI/MO CAESARI, (CIL. 4819, 292-304 d. C.); DN/MAGNO/DECENTIO/NOBILISSIMO/et fiORENTISSI/MO CAESARI/B.r. P. NATO/M.p. XXXII. (CIL. 4827. 351 d. C.).

D'aquests tres milliaris, el primer i el tercer els hem de rebutjar com a possibles paral·lels del de Palau, puix que són posteriors a la inscripció més tardana. El segon, el de Galleri, és el més probable ja que el nom i la fórmula són semblants, quasi idèntics, als

de la inscripció inferior del miliari que estudiem. Els acabaments de la primera i segona línies podrien correspondre al nom de l'emperador; la tercera i quarta es podrien llegir ...nOBILISSIMO/Et inVicto CAESARI AVG... De totes maneres, el mal estat de conservació de la inscripció no permet, ara per ara, afirmar res definitivament. En tot cas, no pot ser massa anterior a la primera.

EL MIL·LIARI N.º 2

Sens dubte, el més interessant és el segon miliari. El seu interès ve donat, lògicament, per la seva inscripció, puix que aquesta fa referència a un emperador del qual no s'ha trobat —o almenys, publicat— cap altre miliari a tota la Península. Una cosa sorprenent és el fet que fins ara s'hagués donat aquesta inscripció per il·legible, quan en realitat és la que es conserva millor de les dels tres miliaris de Girona.

El seu text és el següent:

D N FL TH	AVDIO
EODOSIO	NO
P F AVGVS	O
TO BONO	
R P NATO	

Com podem veure, també aquest ha estat reutilitzat. Els caràcters de la inscripció superior són irregulars, alguns d'ells poc marcats i altres inscrits profundament. Demostra ser una inscripció molt tardana.

Les 'F' de la primera i tercera ratlla estan formades per una línia vertical a la qual s'uneix una petita 'v' disposada horitzontalment a la seva part superior dreta (\int). Algunes 'O' són rodones i altres allargades. La 'G' de la tercera línia te forma de 'S' o de 'C' (\int); i la 'A' de la última ratlla és com una 'O' allargada de la que sobresurten dues línies obliqües de la seva part inferior (\int).

El fet més remarcable de tota la inscripció és la fórmula que trobem a les dues últimes ratlles (...BONO R P NATO), que podríem desenrotllar com BONO R(ei) P(ublica) NATO, o BONO R(ei) P(rovincia) NATO. A la Península tan sols coneixem tres miliaris

més amb aquesta fórmula; dos són de Constantí i Constanci i l'altre de l'usurpador Magnenci, tots de l'any 351 aproximadament (CIL II, 4700, 4827 i 6221).

Voldríem afegir encara un comentari referent a aquesta fórmula. El cas és que si acceptem la primera lectura de R.P. (*Rei Publicae*), caldria pensar que es refereix a la *Res Publica Gerundensis*, o sigui, a la ciutat romana de *Gerunda*, municipi de dret llatí. Això ens porta a suposar que el miliari no hauria estat erigit pel governador de la província sinó per la ciutat; i si aquesta erecció es va fer amb motiu d'un arranjamant de la Via Augusta, l'ent encarregat de l'obra, o del seu finançament, seria la ciutat de Gerunda. Seria diferent, en canvi, si acceptéssim la segona lectura (*Rei Provinciae*). En aquest cas, la ciutat segurament no hauria intervingut en la conservació del camí, assumpte que corresponia a l'Administració Provincial. De totes maneres, ens decantem per la primera lectura, puix que de la segona no n'hem trobat paral·lels. Malgrat tot, i encara que la *Rei Publicae* faci referència d'una manera general a la comunitat i no a una ciutat concreta, en aquest cas, com en altres, sembla indicar que l'erecció del miliari es degué a la ciutat que tenia al costat.

Un altre problema a part el representa la identificació de l'emperador al qual fa referència la inscripció. Malgrat aparèixer d'una manera prou clara el nom de Teodosi, el que aquest miliari hagi estat erigit durant el seu manament depèn de varis factors que cal tenir en compte.

En primer lloc, cal partir de dues possibilitats: a) Que el miliari s'hagi trencat anteriorment a la seva reutilització i inscripció, en el qual cas aquesta seria completa, i b) que la inscripció s'hagi gravat damunt un miliari sencer; en aquest cas faltaria el nom de l'emperador, essent el nom que hi figura el del pare de l'emperador, al qual es referia la inscripció.

Quant a la primera possibilitat, hi ha raons prou importants que ens fan suposar que és la correcta. En primer lloc, la inscripció ocupa tota la part del cilindre, arribant fins al començament del sòcol. Això vol dir que es va aprofitar el màxim d'espai per causa de la poca alçada de la part que podia contenir el text. D'altra banda, si la inscripció fés referència al fill de Teodosi, apareixeria a la primera línia la paraula *Fili* o la seva abreviatura. Bé és cert que el tercer i quart signe podrien correspondre a *FIL.*, però la seva grafia és molt deficient. Tot i això, encara que poguéssim identificar

LÀMINA I

I D N C O N S T A N T I N O
N O B I L I T E S S I M O I O
C A E S A R I O B I L I S S I M O
E V C A E S A R I A V G .

E
V I A A V G V S T A
X L V I I I

D N I L T H A V D I O
E O D O S I O N O
P F A V S V S T O
T O B O N O
R P N Q T O

LAMINA II

2. — Milhieri n.º 1 de Palau.

LAMINA III

3. — M.H'ari n.º 2 de Palau.

4. — *Miliari de Sarrià de Ter.*

aquest grup com l'abreviació de la paraula *Fili*, traduïnt la part corresponent per «...senyor nostre, fill de Teodosi...» el temps en què es troba el nom de l'emperador i la seva titolació és datiu o ablatiu, no genitiu. El grup FL de la primera ratlla és, sens dubte, l'abreviació de Flavi, essent el nom complet de l'emperador Flavi Teodosi, tal com trobem en altres textos.

Per tant, i tenint en compte aquests factors que acabem d'exposar, proposem com a transcripció i traducció correctes les següents:

D(omino) N(ostro) FL(avio) TH
 EODOSIO
 P(io) F(elix) AVGUS
 TO BONO
 R(ei) P(ublicae) NATO

«El nostre senyor Flavi Teodosi, piadós, afortunat, august, nascut pel bé de la comunitat».

La seva data precisa ja és més difícil de conèixer. En tot cas, cal situar-lo entre el 379 i el 395, període durant el qual va governar Teodosi.

La segona inscripció (en aquest cas és la primera, ja que és la inferior), està gairebé perduda i tan sols se'n conserven 8 lletres repatrïdes en tres ratlles:

.....AVDIO
NO
O

Malgrat tot, és suficient per a identificar l'emperador. Es tracta, tal com podem veure a la primera línia, d'un Claudi. El problema és identificar-lo, ja que tant Tiberi, Calígula, Claudi, com Neró, tots ells de la família Clàudia, portaven aquest nom. D'altra banda, hem consultat tots els miliaris de la Península referents a aquests emperadors contingut en el C.I.L. II i *supplementum* i en el Vives⁵ i cap d'ells no té una inscripció a la qual puguin adaptar-se les poques lletres de la de Palau.

Tiberi apareix com *Tiberio Caesar divi Augusti Fili divi Iuli*; Claudi, com *Tiberi Claudi Drusi f. Caes. Aug. Ger.* (Vives 1898); i Neró amb la fórmula *Nero Claudius Divi Claudi Augusti fili Germa-*

⁵ J. VIVES, *Inscripciones latinas de la España Romana*, Barcelona, 1971.

nici, seguit de tots els noms dels seus avantpassats fins arribar a Cèsar (Vives 1938-41).

L'únic emperador al qual pot atribuir-se aquesta inscripció és Claudi II (268-270 d. C.) o als seus successors immediats. A més creiem molt més probable que el que ens ocupa sigui Claudi II, degut a què la diferència cronològica entre ell i Teodosi és de tan sols de cent anys, mentre que entre Teodosi i els primers Claudis van transcórrer tres-cents anys, i en un període tan llarg de temps és poc probable que el miliari s'hagués conservat «in situ», o no s'hagués reutilitzat més vegades. D'altra banda, les poques lletres conservades s'adapten bé al nom complet d'aquest emperador.

EL MIL·LIARI DE SARRIA

Malgrat el seu mal estat i el poc que es conserva de la inscripció, aquest és el que es pot transcriure i desenrotllar més fàcilment, puix que els acabaments de cada línia indiquen que es tracta d'un emperador molt concret, Maximini, el qual va governar des del 235 fins al 238 d. C. Vint-i-quatre miliaris arreu de la Península amb una fòrmula quasi idèntica ens ho confirmen. La seva lectura completa és:

imp caes c iul verus
 maximinus p f aug
 germanic max da C MAX
 sarmat max ponti F MAX
 tribun potestati S V
 imp vii cos procos
 et c iul verus maxi MUS
 nobilissimus caes ge RMANIC MAX
 dac max sarmat MAX
 princeps iuventutis fi LIVS
 d.n. imp c iul veri max I
 mini vias et pon TES
 tempore vetustatis con
 lapsos restitueru NT
 cur q decio val leg aug PR PR C V

«L'emperador Cèsar August Caius Iulius Verus Maximinus, piadós, afortunat, August, Germanic màxim, Dàcic màxim,

Sarmàtic màxim, Pottfex màxim, revestit de la Tribunicia Potestat cinc vegades i de la Imperial set, Cònsol, Procònsol; i Caius Iulius Verus Maximus, nobilíssim Cèsar, Germànic màxim, Dàcic màxim, Sarmàtic màxim, Príncep de la Joven-tut, fill del nostre senyor l'emperador Caius Iulius Verus Maximinus, reconstruïren les vies i els ponts enrunats de tan vells. Encarregat, Quinto Decio Valeriano, Legat Augustal, Pro Pretor, varó claríssim».

En aquest miliari, igual que a tretze més dels 23 restants localitzats a la Península, hi ha una dada de gran interès que normalment ha passat desapercebuda als historiadors d'aquest país.⁶ És la referent a Quint Decí Valerià, *legatus Augusti, pro Praetore, Vir clarissimus*. Ens trobem, efectivament, davant d'un personatge important, el Governador de la Província Tarraconense durant el manat de Maximini.

El Legatus Augusti pro Praetore era designat per l'emperador per al govern d'una província. Però no totes les províncies i, per tant, els seus governadors, tenien la mateixa importància. En els primers temps de l'Imperi es va establir entre elles la diferència classificatòria de *consulares* i *praetoriales*. Les províncies imperials consulars havien d'ésser governades per membres del Senat que anteriorment haguessin estat cònsols; mentre que les pretorials ho havien de ser per membres del Senat que haguessin estat pretors. La fórmula que designa els governadors de rang consular, que és el que ens interessa, és la de *vir Clarissimus*. Per tant, i tal com correspon a la importància de la *Provincia Tarraconensis*, ens trobem que aquesta estava governada per un governador de rang consular designat directament per l'emperador, *Quinto Decio Valeriano, Legatus Augusti, pro Praetore, Vir Clarissimus*, el qual, per instruccions rebudes de Maximini, manà col·locar bornes miliàries a les més importants vies de comunicació del territori que governava, entre elles, la Via Augusta en el seu pas per les nostres comarques.

Una altra fórmula continguda a tots els miliaris de Maximini és la de *vias et pontes tempore vetustatis conlapsos restituerunt*. En el cas del miliari de Sarrià, hom ha cregut que aquest *pontes* feia referència al pont pel qual es creuava el Ter. Cal dir, però, que

⁶ Excepte a BLÁZQUEZ, MONTENEGRO i altres, a *Historia de España Antigua*. Tomo II. *Hispania Romana*, pàg. 491, Madrid, 1978.

encara que existia, en època romana; un pont a Sarrià, a poques passes del lloc on va aparèixer el miliari, la inscripció no es refereix a aquell pont en particular. Com acabem de dir, a tots els miliaris de Maximini apareix aquesta fórmula i la major part d'ells s'han trobat a bastants quilòmetres de qualsevol riu o corrent d'aigua. Per tant, podem afirmar que la fórmula *vias et pontes...* respon a un model pre-concebut que no es referia a cap pont en particular i a tots en general, i no es col·locava només en els miliaris situats vora els rius, sinó a tots.

D'altra banda, cal advertir que a diferència dels dos de Palau, el miliari de Sarrià de Ter indica molt clarament un fet concret: durant el govern de Maximini no es va arranjar ni una sola via. És impossible que en el període comprès entre el 235 i el 238 d.C. s'adobessin tants camins com l'emperador, mitjançant l'erecció de centenars de miliaris arreu de l'Imperi, lloant la seva «activíssima» política viària, volia fer creure als seus governats.

L'erecció d'aquests miliaris no respon a cap altre interès que el de fer propaganda de l'emperador en un moment molt inestable, tant en l'aspecte polític com social (inicis de l'Anarquia Militar). Un element propagandístic de gran difusió són les monedes i n'hi ha nombrosos exemples; l'altre, els miliaris col·locats a les vies més importants i més transitades.

CONCLUSIÓ

Les comarques de Girona no es distingeixen precisament per l'elevat nombre de miliaris que s'hi han trobat; tan sols en coneixem tres i els tres han aparegut prop de Girona, per la qual cosa les dades que poden oferir per aclarir el recorregut de la Via Augusta són mínimes i només complementàries.

Però la gairebé total absència de miliaris o, si es prefereix, el seu poc nombre, ve compensat sobradament pel caràcter de les seves inscripcions i cronologia, les quals poden considerar-se úniques.

No és massa corrent trobar miliaris de Constantí II, però encara ho és menys, el trobar-ne de Teodosi. Aquest fet varia les conclusions a les que s'havia arribat quant a la reparació i manteniment de la xarxa viària a les nostres comarques, ja que si, en general, es creia que a partir de mitjans del segle III d. C., quasi s'abandonaven

les grans obres de cura i arranjament de les vies, veiem que a Girona aquestes obres es mantenen fins el darrer terç del segle IV d. C.; i, per les poques dades que tenim, sembla ser que a partir del primer quart del segle IV els treballs de conservació importants es fan més nombrosos. Potser aquests haurien començat abans i estarien en relació amb la reconstrucció de les muralles i la ciutat de *Gerunda*, duta a terme a la segona meitat del segle III i amb l'augment del nombre d'explotacions agrícoles i villes senyorials entorn la ciutat. És possible, també, que aquests treballs esdevinguessin necessaris després d'un llarg període d'abandó dels camins. De totes maneres, és difícil de precisar amb les poques dades que tenim.

El que sí podem afirmar és que l'interès que tenen aquestes bornes miliàries com a documents per a la Història Antiga d'aquestes comarques, és molt més gran del que de bon començament es podria suposar.

JOSEP CASAS I GENOVER